

ELEKTRON KİTABXANALAR İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNİN ƏSAS FENOMENİDİR

dos.A.İ.QURBANOV

Fizika-riyaziyyat elmləri namizədi,
azadbey@mail.ru

X.T.AĞAYEVA

Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının baş müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
khuraman_v@mail.ru

İntensiv surətdə çoxalan informasiya axınının cəmiyyət tərəfindən istifadəsinin fəallaşması, cəmiyyətdə informasiyanın əhəmiyyətinin artması, ondan effektiv istifadənin çətinləşməsi kitabxanaları və digər informasiya xidməti müəssisələrini yeni informasiya texnologiyalarından (YIT) yararlanmağa vadar edir. XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində əldə edilmiş belə nailiyyətlərdən biri də "elektron kitabxanalar" adlı sistemlərdir.

Açar sözlər: elektron kitabxana, informasiya resursları, kompüter texnologiyası, avtomatlaşdırma, məşinlə oxunabilən, ənənəvi kitabxana, fenomen

Səhə üzrə nəzəri ədəbiyyatın təhlilinə əsasən demək olar ki, elektron kitabxanalar nisbətən geniş yayılmasına baxmayaraq, hələ də kifayət qədər nəzəri təhlil predmeti olmamışdır. Belə vəziyyət adı çəkilən informasiya fəaliyyəti fenomeninin nəzəri aspektlərini araşdırdığımızıza səbəb oldu.

Qeyd olunduğu kimi elmi-texniki tərəqqinin inkişafı kitabxana işini də yenidən formalaşdırdı. Kompüter program-texniki vasitələrindən XX əsrin son onilliyində kitabxana işində çox geniş istifadə edilməyə başladı. Yeni informasiya texnologiyası kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına, istifadəçilərin kitabxana fondlarından geniş surətdə yararlanmasına şərait yaratmaqla, göstərilən xidmətin səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmağa imkan verdi. Onların bazasında lokal kitabxana şəbəkələri və paylaşıldırılmış məlumat bazaları (PMB) yaradılmağa başladı.

Müasir kitabxanalar İnternetə çıxışı təşkil edir, digər kitabxanalarla məşinlə oxunabilən məlumatların mübadiləsinə həyata keçirir, özünün məxsusi təmənəli elektron informasiya resurslarını (İR) yaradır, istifadəçilərin ölkə və dünya informasiya resurslarından istifadəsini təşkil edir.

Kitabxanaların müasir cəmiyyətdə rolunu nəzərdən keçirərkən mütxəssislər belə hesab edirlər ki, kitabxanalar İnternetin yalnız o

imkanlarından yararlanacaq ki, onlar ənənəvi kitabxana işi formalarını inkar etmir, əksinə, onu təkmilləşdirir və tamamlayır. Belə yanaşma fikrimizcə doğrudur, amma tam deyildir. Hesab edirik ki, kitabxanalar istifadəçilərin tələbatına operativ ödəməyə imkan verən və kitabxanalarda tətbiq edilə bilən elmi-texniki tərəqqinin yaratdığı istənilən imkanlardan istifadə edəcəklər. Səhə mütxəssislərinin bir çoxu da bu fikirdədir. Belə ki, rus alimlərindən Y.N.Stolyarov qeyd edir ki, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması əsərində kitabxanalar yalnız "öz mahiyyətini bütünlüklə qoruyaraq, öz imkanlarını" genişləndirirlər. Bununla yanaşı, İnternet ənənəvi kitabxana xidmətinin həyata keçirilməsi "imkanlarını dəfələrlə gücləndirir"(6, s.26-27).

Müasir dövrdə kitabxanalar yeni nəfəs verməyin vaxtı gəlib çatmışdır. Bu bir çox mütxəssislərin və istifadəçilərinin mülahizələrinə görə, özünü XX əsrin sonlarında rəqəmsal (elektron) kitabxanaların meydana gəlməsində göstörür. Səhə üzrə terminoloji aparatı nəzərdən keçirək.

Hazırda elektron kitabxana sahəsində terminologiya hələ ki, sabit mənə qazanmamışdır və inkişaf prosesində daim dəyişir.

Elektron kitabxana ilə bağlı dayanıqlı terminologiyanın yoxluğunu mütxəssislər bu sahədəki fikir çoxluğu və təriflərin formalaşdırılmasının çətinliyi ilə izah edirlər və dəqiqləşdirilməsinin vacibliyini vurğulayırlar. Daha bir fikir söylənir ki, elektron kitabxananın şərhli "son onillikdə kitabxanalarla nüfuz etmiş informasiya texnologiyaların ən çox mübahisə doğuran və daha çox müzakirə olunan elementidir" ki, "bu vaxta qədər elektron kitabxananın birmənalı tərfi yoxdur", "bir çox kitabxanaçıları elektron kitabxanani həm bir CD-ROM kimi, eləcə də bütövlükdə İnternet adlandırlır..."(8, s.42).

Keçən dövr ərzində bir sıra müəlliflər bu problemi nəzərdən keçirmişlər. Rus alimlərindən A.İ.Zemskov və Y.L.Şayberqin "Elektron kitabxanalar" dərsliyində "elektron kitabxanalar" anlayışının terminlər sisteminin formalaşması mərhələləri qısa formada nəzərdən keçirilir(3).

Qeyd edək ki, kompüter sistemlərində və texnologiyalarında "kitabxana" anlayışı ənənəvidən fərqli olaraq bir qədər başqa mənə kəsb edir. Bu, müxtəlif məşinlə oxunabilən məlumatların strukturlaşdırılması kütəsidir. Bir çox mütxəssislər qeyd edirlər ki, "elektron kitabxana" söz birləşməsi "fayloteka", "resursoteka", "adresoteka", "mediateka" və yaxud "elektron fond" terminləri ilə əvəz edilə bilər (3, s.29).3 Onlar haqlı olsalar da, hazırda bu terminlərdən hər hansı birinin istifadəsi məqsəduyğun deyildir.

Nəzəri ədəbiyyatda daha çox 4 əsas leksik vahid "elektron", "raqəmsal", "virtual" və "hibrid" kitabxana anlayışları istifadə olunur. Nəzərdən keçirilən terminlər 2 sözəndən ibarətdir ki, onların da ikinci sözü hər biri üçün ümumi olan kitabxana sözüdür. Bu leksik vahidlərin bərabər

dərəcədə istifadəsi mümkündür və müasir kitabxanaların fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini mülayim edir.

Mütəxəssislər "elektron kitabxana" anlayışı ilə müxtəlif terminoloji aspektləri əlaqələndirirlər. Tanınmış rus alimi A.I.Zemkov elektron kitabxanaların yaradılmasına işarə kimi (elektron kitabxana -strukturlaşdırma və informasiyanı asan əldə etmənin vahid ideologiyası ilə vəhdət təşkil edən lokal və ya paylaşılmış resurslardır) və yaxud paylaşılmış resurslara çıxışın təmin edilməsinə işarə kimi (elektron kitabxana- lokal və ya uzaq məsafədən istifadəçilərə xidmət etməyə qadir olan uzaq və ya lokal resurslara tematik istiqamətli çıxış sistemidir) kimi tərif verir.

Bir çox mütəxəssislər elektron kitabxanaya (EK) həm lokal, həm də uzaq elektron resurslara tematik istiqamətli çıxış sistemi kimi baxırlar. Bu yanaşma daha çox elektron kitabxananın İnternetdə portallar şəklində istifadəsinin mümkünlüyü haqqında bir sıra mütəxəssislərin mülahizələrində özünü göstərir. Amma, elektron kitabxana təkcə elektron informasiya resurslarının tematik kolleksiyası deyil, problemin digər aspektləri burada nəzərə alınmamışdır.

Rus alimləri A.I.Zemkov və Я.Л.Şrayberq ikinci varianta üstünlük verirlər. Elektron kitabxana haqqında önlər tərəfindən verilmiş sonuncu tərif "Elektron kitabxanalar" adlı dərslikdə öz əksini tapmışdır. "Elektron kitabxana -strukturlaşdırma və informasiyanı asan əldə etmənin vahid qaydası ilə vəhdət təşkil edən lokal və ya paylaşılmış elektron resursların məcmusudur" (3, s.31). Güman edirik ki, elektron kitabxananın bu şərhini, onu bir fenomen və XXI əsrin yeni kitabxana növü kimi dolğun xarakterizə etmir. Belə ki, tərif elektron kitabxananın əsas tərəflərini tam əks etdirmir. Axı istənilən kitabxana təkcə fond olmayıb, işçilərə, istifadəçilərə və o cümlədən maddi-texniki bazaya malikdir.

Tanınmış rus alimi Y.N.Stolyarov yuxarıda adları çəkilən mütəxəssislərin verdiyi tərifə əsaslanmağın mümkün olduğunu təsdiq edir, "elektron kitabxananı "lokal və ya uzaq istifadəçilərə xidmət etməyə qadir olan uzaq və ya yerli elektron resurslara çıxış sistemi" (7, s.20) hesab edir və ənənəvi kitabxanadan keyfiyyət fərqi onunla izah edir ki, elektron kitabxana "telekommunikasiya rejimində uzaq, paylaşılmış, müxtəlif növlü və olduqca müxtəlif sahibkarlara məxsus olan sənədlərə operativ çıxışı təmin edir". Şübhəsiz ki, bu açıqlama elektron kitabxana haqqında təsəvvürləri genişləndirir. Sistem anlayışının bura daxil edilməsi tamamilə doğrudur. Buna baxmayaraq, o elektron kitabxananı sistem kimi tam xarakterizə etmir, onda xidməti personal xatırladılır.

Bir sıra mütəxəssislər elektron kitabxana haqqında daha geniş yayılmış fikirləri sistemləşdirməyə çalışaraq aşağıdakı üç qrupu ayırırlar:

- ənənəvi kitabxanaların avtomatlaşdırılması;

İnternetdəki məlumat bazalarının istifadəsi;

- Elektron formada və şəbəkədə olan istənilən informasiyanın toplanması"(5) 4. Bununla yanaşı onlar həm də qeyd edirlər ki, "bu mülahizələri düzgün hesab etmək çətin ki, mümkündür" və "hal-hazırda EK haqqında vahid fikir formalaşmamışdır"(5).

"Elektron kitabxana"nın müxtəlif mövzulara aid sahələrdə mütəxəssislər tərəfindən təqdim edilmiş tərifinin tədqiqi nəticəsində EK-nin sistem kimi müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı göstərilən 5 əsas yanaşmanı xüsusi qeyd etmək mümkündür.

Araşdırmalara əsasən demək olar ki, elektron kitabxana:

1. İnternet mühitində müxtəlif elektron informasiya resurslarına (EIR) çıxışı təmin edən elektron informasiya resurslarının müstəqil fondudur.
2. Şəxsi, lokal və ya İnternet mühitində uzaq elektron informasiya resursları fondlarına (külliyyətlərə, toplulara) çıxışı təklif edən ənənəvi kitabxana daxilində yarımbölmə və ya veb-saytdır.
3. Elektron kitabxananın əvvəlki variantının xüsusiyyətlərinə malik avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sisteminin elementidir.
4. İnternet mühitində istənilən ümumaçiq EIR-larına vahid giriş interfeysini özündə əks etdirən vahid (territorial, dövlət və ya dünyəvi) informasiya-telekommunikasiya məkanının tərkib hissəsidir.
5. Elektron kitabxana istənilən halda hər birində eyni zamanda sadalanan imkanlarının istifadəsini nəzərdə tutan yeni kitabxana növüdür.

Bu təqdimat şərti olsa da, başqa variant hələ ki, mövcud deyil. Bu cür yanaşma elektron kitabxananın məzmununu, funksiyalarını, imkanlarını, inkişaf yollarını və s. tədqiq etməyə imkan verir.

Beləliklə, elektron kitabxanalar İnternet vasitəsilə bir-birləri arasında və ya xarici əmləmlə informasiya mübadiləsinə həyata keçirən, paylaşılmış elektron kitabxanalar sistemini özündə əks etdirən ümumiləşdirilmiş məfhumdur. Elektron kitabxana-ənənəvi kitabxanadan fərqli olaraq daha geniş məfhumdur və ümumiləşdirilmiş mənada ümumi çıxış prinsiplərini özündə birləşdirən paylaşılmış elektron resursların məcmusu kimi başa düşülməlidir.

Ədəbiyyat

1. Антопольский А.Б. Концепция электронных библиотек / А.Б. Антопольский, К.В.Вигурский (Электронный ресурс)// Электронные библиотеки.-1999.-Т.2.Вып.2.- режим доступа <http://iis.ru/el-bib/> (1999)
2. Захаров А.Электронные документы: способы и формы представления /А.Захаров //Библиотека.-2000.-№11.-С.29-31)

3. Земсков А.И. Электронный библиотеки: учебник для вузов / А.И.Земсков, Я.Л.Шрайберг.-М.:Либерея,2003.-352с

4. Лавренова О.А. Электронная библиотека (Электронный ресурс)/О.А.Лавренова// Библиотечная энциклопедия.-М.:РГБ,2004.-Режим доступа: <http://www.rsl.ru/pub.asp?bib> (Армс В. Электронные библиотеки /В.Армс.-М.:ПИК ВИНТИ,2001.-274 с)

5. Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы, перспективы/ У.Горный, К.Вигурский; Под ред. И.Семенова; Моск.Центр Карнеги.-Б.:Гендальф,2002.-С.158-188

6. Столяров Ю.Н. Библиотечный фонд правой документации / Ю.Н.Столяров.-М.:Либерея,2003.-256 с.

7. Столяров Ю.Н.Библиотека-двухконтурная система / Ю.Н.Столяров // Научные и технические библиотеки.-2002.-№11.-С5-24.

8. Шрайберг Я.Л. Библиотеки и информационные технологии: десять лет спустя / Я.Л Шрайберг // Научные и технические библиотеки.-2004.-№1.-С25-55.

Цифровые библиотеки феномен информационного общества

доц.А.И.Курбанов
Х.Т.Агаева

Резюме

Развитие электронной библиотеки, ее сходства и различия с традиционной библиотекой, различные названия, данные электронной библиотеки, российских и американских определений экспертов, данных электронных теоретической литературе приведены в статье.

Ключевые слова: электронная библиотека и информационные ресурсы, компьютерные технологии, автоматизация, машина oxinabilon традиционной библиотеки, феномен

Digital libraries are the phenomenon of information society

Ph.dr.A.I.Qurbanov
Phd. X.T.Aghaeva

Summary

Development of an electronic library, its similarities and differences with the traditional library, various names given to e-library, russian and american experts definitions given to electronic library in theoretical literature are shown in the article.

Key words: electronic library and information resources, computer technology, automation, machine oxinabilon traditional library, the phenomenon